

До спеціалізованої вченої ради Д 41.136.01
в Міжнародному гуманітарному університеті
за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 33

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Ярмиша Олександра Назаровича
на дисертацію Цушко Світлани Єфремівни «Інституціоналізація
публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX –
середина XVII ст.): історико-правове дослідження»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних
і правових учень

Актуальність теми дослідження. Тема, якій присвятила своє дисертаційне дослідження Цушко С.Є., не належить до тих, які називають «вкрай актуальними». Не варто очікувати від такого дослідження і очевидного, прямого впливу на сучасне державне будівництво та правотворення. Але це аж ніяк не применшує значущість рецензованої дисертації. Ця значущість випливає із змісту основних завдань історико-правової науки, яка покликана відтворити процес формування та розвитку державно-правових інститутів, зокрема представницької демократії, в усій конкретності та розмаїтті історичних форм.

Це добре усвідомлює авторка дисертації, підкреслюючи, що інститут представницької демократії є на сьогодні одним з найдієвіших механізмів управління державно-організованим суспільством, в якому визнається і підтримується верховенство права. Отже, розвиток та удосконалення цього інституту є одним з векторів європейської інтеграції України, що зумовлює необхідність пошуку як сучасних правових, так і історично апробованих моделей та інструментів представницької демократії. (С. 17 дисертації).

Україна(і це переконливо доводять численні праці як класиків історико-правової науки, так і вітчизняних авторів доби незалежності) має давні історичні традиції демократії, які здатні зіграти величезну позитивну роль у поступу нашої країни до стандартів демократії та верховенства права.

Закономірно, що історичний досвід формування представницьких органів влади в українському минулому привертає увагу істориків права. Цушко С.Є цілком справедливо наголошує, що від рівня наукового осмислення генезису організації та функціонування представницької влади в Україні й урахування набутого історичного досвіду багато в чому залежать перспективи та наслідки реформування інститутів держави та місцевого самоврядування і, відповідно, розбудова чи вдосконалення нової ефективної політичної системи.

Дисертантка взялася за дослідження дуже складної теми. У наукових розвідках 90-х - початку 2000-х років був введений до наукового обігу і опрацьований значний масив історичного матеріалу, який розглядався авторами у різних аспектах, зокрема крізь призму історії українського парламентаризму. Чимало дослідників намагалися створити наскрізну історію становлення, формування та розвитку представницьких органів влади в Україні з найдавніших часів до сьогодення. Утім, як справедливо зазначає Цушко С.Є., основна увага авторами цих праць приділялась новій та новітній історії українського парламентаризму. Між тим, і тут слід цілком погодитись з авторкою рецензованої дисертації, парламентаризм не вичерпує поняття публічного представництва, яке має й інші інституційні форми існування. До того ж для сучасної доби утвердження правової демократичної держави в Україні є важливим осягнення досвіду інституціоналізації публічного представництва на ранніх його етапах, в тому числі – в умовах перебування українського народу у складі іноземних держав (Великого князівства Литовського, Польського королівства, Речі Посполитої), що стали передумовами формування ранньомодерної національної держави, якою

стала Гетьманська Україна.(С. 18 дисертації).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842). Звертаю увагу й на те, що рецензована робота відповідає Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Чітко становивши **об'єкт** (історичний досвід формування та функціонування публічного представництва в Україні) і **предмет** свого дослідження (інституціоналізація публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX – середина XVII ст.), Цушко С.Є. метою роботи проголосила вивчення й узагальнення історичного досвіду становлення публічного представництва на ранніх етапах українського державотворення, зокрема, порядку формування, функціонування, компетенції представницьких органів влади, що діяли протягом IX – середини XVII ст.

Для досягнення цієї мети поставлені наступні **завдання**:

- охарактеризувати теоретико-правові засади інституціоналізації публічного представництва;
- з'ясувати стан наукового дослідження проблеми, викласти своє бачення, інтерпретацію досліджуваних історико-правових явищ;
- виявити природу та охарактеризувати роль віча в становленні публічного представництва на Русі;
- охарактеризувати природу, формування, склад та діяльність боярських рад на Русі як інституту публічного представництва;
- висвітлити склад та діяльність князівських з'їздів (снемів) як одного з вищих представницьких органів влади Русі;
- проаналізувати організацію і діяльність станово-представницьких

інститутів влади доби Великого князівства Литовського, Королівства Польського і Речі Посполитої, висвітлити їх склад, компетенцію та особливості процедури, участь українців в них;

- визначити роль і місце органів місцевого самоврядування в системі публічного представництва;

- охарактеризувати співвідношення безпосередньої та представницької демократії в соціально-політичній організації Запорізької Січі.

Слід відзначити, що з переважною більшістю цих завдань дисертантка цілком успішно впоралася. Можна погодитися і з визначенням **хронологічних та територіальних рамок** дослідження.

Дисертація вирізняється актуальністю розробленої проблематики, оригінальністю структури і послідовністю викладення теоретичного та емпіричного матеріалу, чіткістю і зрозумілістю сформульованих положень і висновків.

Дисертаційна робота спирається наміцну **методологічну основу**, яка зумовлена метою та задачами дослідження, специфічними рисами його об'єкту та предмету і являє собою систему загальнонаукових та спеціально-наукових принципів та методів пізнання. Зважаючи на специфіку предмету та джерельної бази дослідження, авторка цілком обгрунтовано при визначенні методів дослідження виходила з принципу додатковості, згідно з яким засоби пізнання мають доповнювати один одного, компенсуючи тим самим можливі недоліки один одного. Зокрема, категорії та закони діалектики використано для визначення кількісних та якісних змін у системах представництва, для з'ясування відмінностей та подібності, наступності та реформування інститутів представництва в досліджуваний історичний період, у тому числі, для аналізу виборного та делегованого представництва, співвідношення становості та елементів демократії в представницьких органах, ієрархії представницьких органів тощо (розділи 2, 3 дисертації). За допомогою інституціонального підходу виявлено закономірності виникнення та еволюції

організації та нормативного регулювання інститутів публічного представництва українства (розділи 2, 3), зроблено висновок про незавершений процес утвердження (інституціоналізації) органів представницького правління в досліджуваний період. Історико-правовий характер дослідження зумовив ключову роль принципу історизму та історико-правового методу, згідно з якими дослідження має об'єктивно відтворювати та неупереджено «дешифрувати» історико-правові події та явища, бути вільним від модернізації досліджуваних подій та явищ, розглядати історико-правові факти в їх причинно-наслідковому взаємозв'язку та наступності (розділи 2, 3 дисертації).

Широко і плідно застосовувалися й інші методи наукового дослідження. Взагалі, на мою думку, дисертація Цушко С.Є., на відміну від робіт, присвячених історії представницької демократії, які виходили наприкінці минулого – на початку нинішнього століття, являє собою дослідження, так би мовити, нової, другої хвилі. Нині перед авторами постає завдання не стільки розширення джерельної бази, виявлення нових історичних фактів, скільки осмислення або переосмислення наявного матеріалу, здійснення його всебічного аналізу. І тут вкрай важливе значення має ефективне застосування сучасного методологічного інструментарію. Вважаю, що авторці даної дисертації це вдалося.

Достовірність і наукова новизна положень та висновків. Визначена в дисертації наукова новизна характеризується високим рівнем достовірності, яка сформована Цушко С.Є. ґрунтовно і самостійно.

Передусім варто відзначити, що дисертантці вдалося сформулювати авторські історико-правові поняття публічного представництва, а також інституціоналізації такого представництва стосовно історії українських земель 1X – середини ХУ11 століть. Заслугове на підтримку запропонована Цушко С.Є. дефініція публічного представництва як заміщення волі суб'єктів – учасників публічно-правових відносин волею особливого (представницького) органу публічної влади в межах компетенції цього

органу, ознаками якого у досліджуваній період історії української державності є: виокремлення з-поміж соціальної спільноти (громади, містян, співплемінників, підданих князя, шляхетського стану тощо) осіб, яких указана спільнота наділяє правом прийняття значущих для спільноти рішень; формальне наділення повноваженнями такого представницького органу публічної влади шляхом виборів, або неформальне – шляхом надання мовчазної згоди на прийняття суспільно-значущих рішень; становий характер, відмінний від народного представництва у сучасний період, зважаючи на визнання політичної дієздатності тільки за окремими групами/станами населення (С. 21,192 дисертації).

Вагомим здобутком дисертантки вважаю і сформульоване нею визначення поняття інституціоналізації публічного представництва як процесу виникнення, утвердження та передачі наступним поколінням соціальних суб'єктів норм, структур та практики діяльності представницьких органів влади, які виражають інтереси та заміщують своєю компетенцією волю суб'єктів – учасників публічно-правових відносин, що в досліджуваній період простежується на прикладах виникнення, еволюції та трансформації органів публічної представницької влади на українських землях і включає елементи реінституціоналізації (вторинної інституціоналізації), зокрема, відтворення у представницьких органах влади Великого князівства Литовського та Польського королівства традицій руських князівських рад, та деінституціоналізації, зокрема, відновлення у структурах станового представництва деяких елементів потестарної влади (козацькі ради, що відтворювали традиції представництва ранніх етапів політогенезу) (С.22, 193).

На мою думку, важливим і цілком обґрунтованим є висновок про нелінійний характер інституціоналізації публічного представництва в українській державотворчій традиції досліджуваного періоду. Слід погодитись з пропозицією авторки вважати точками дискретності (перервності) цього процесу: незавершеність перетворення приватно-

публічного представництва доби Русі у станове представництво в силу інкорпорації Русі до складу іноземних держав; припинення публічного представництва українських станів та українських земель у представницьких органах Великого князівства Литовського в силу переходу українських земель підвладу Корони внаслідок Люблінської унії; невисоку замученість шляхетського стану українського суспільства у представницьких органах Корони Речі Посполитої внаслідок економіко-політичних та релігійно-ідеологічних причин; партикуляризм публічного представництва, викликаний системою не пов'язаних одна з одною магдебургій та козацького самоврядування, що у сукупності зумовило відсутність загальнонародного представництва напередодні Національної революції 1648-1676 рр.(С. 22, 193-194).

Вважаю доведеною думку дисертантки, що першовитоками публічного представництва в Україні є віче, боярська рада та князівські з'їзди (снеми) Русі, які поєднували елементи додержавної потестарної влади та ранньфеодальної державної влади, приватного та публічного представництва, й пройшли первинну інституціоналізацію у виді оформлення звичаєвих правових норм, які регулювали процес їх створення, функції та порядок діяльності, утім з об'єктивних причин (через іноземне підкорення) не завершену (С. 22-23, 195-196).

Заслуговує на увагу і підтримку запропонована періодизація процесу інституціоналізації Пани-ради Великого князівства Литовського як послідовність наступних етапів: 1) XII століття – 1392 рр., коли Пани-рада являла собою дорадче за функціями, нерегулярно скликуване зібрання князів та бояр – помічників та соратників великого князя. Відчутний вплив на формування цього органу традицій Русі та Тевтонського ордену; 2) 1392 – 1492 рр., коли сформувались постійний склад Пани-ради та звичаєве право, яке визначало її компетенцію та порядок роботи; 3) 1492 – 1569 рр., коли відбулось законодавче оформлення повноважень Пани-ради та визначилось домінування Пани-ради у прийнятті загальнодержавних рішень (С. 23, 197-

198).

Цінним видається мені сформульоване положення про роль руської традиції та представників українства у становленні публічно-представницьких органів Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, що, будучи відмітною на перших етапах інкорпорації руських земель до складу вказаних держав, поступово втрачала свій потенціал у процесі еволюції представницьких органів цих держав і не привели до формування національного представництва українських земель у цих органах (С. 23, 198-199).

Вважаю за необхідне погодитись з висловленим в дисертації положенням про амбівалентний характер козацьких рад, які поєднували елементи народного та станового представництва, традиції потестарної влади, публічного представництва часів Русі та заперечення традицій станового представництва в Речі Посполитій, в силу чого їх інституціоналізація як органів національного представництва не була завершена до моменту початку Національної революції 1648-1676 рр. (С. 23, 201-202).

Це лише основні положення та висновки дисертації, що характеризується чітко вираженою науковою новизною. Ціла низка положень була дисертанткою удосконалена або набула подальшого розвитку.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та повнота викладу одержаних результатів дослідження в опублікованих працях. Ознайомлення зі змістом дисертації та авторефератом діє підстави стверджувати, що сформульовані здобувачем положення, висновки, узагальнення є такими, що характеризуються науковою новизною і у сукупності забезпечують успішне розв'язання конкретної наукової проблеми, яка має істотне значення для науки історії держави і права. Наукове значення результатів дослідження полягає в тому, що положення і висновки, сформульовані у дисертаційному дослідженні, збагачують вітчизняну історико-правову науку положеннями щодо складного процесу

інституціоналізації публічного представництва в українській державотворчій традиції, який здебільшого відбувався у несприятливих історичних умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає передусім у тому, що матеріали дисертації відтворюють важливу сферу історико-правових знань, саме – процес становлення і розвитку представницьких органів влади в Україні. Вони дають можливість врахувати багаті традиції функціонування безпосередньої і представницької форм демократії в історії українського народу, його представництва в парламентах інших держав, особливості історичної практики виборного представництва.

Основні положення і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідній роботі – для подальшої розробки історії окремих історичних етапів українського державотворення; удосконалення і збагачення змісту навчального процесу у вивченні історії держави і права України у навчальних закладах усіх рівнів, де викладається ця дисципліна, підручників і навчальних посібників.

Результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію: обговорювалися на засіданнях кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», 16-ти міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 23 наукових працях, у тому числі 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений Міністерством освіти і науки України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та тезах доповідей на науково-практичних конференціях, дві з яких є зарубіжними. Ці наукові праці присвячені різним аспектам проблеми та не дублюють одна одну.

Автореферат відповідає змісту дисертації, достатньою мірою розкриває її основні положення і загалом відповідає чинним нормативно-правовим вимогам. Зміст дисертації відповідає науковій спеціальності 12.00.01, з якої вона й подана до захисту.

Дисертація оформлена відповідно до чинних вимог, написана науковим стилем і літературною українською мовою. Стиль викладу матеріалу науковий, логічний, чіткий та виважений.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Високо оцінюючи, в цілому, дисертаційне дослідження Цушко С.Є., слід зазначити, що **воно, поряд з безперечними достоїнствами, містить певні недоліки та положення, що потребують додаткової аргументації.**

1. Останнім часом уже стало доброю традицією наводити в роботах історико-правового профілю ґрунтовні джерелознавчі огляди, в яких всебічно висвітлюються використані історичні джерела, передусім правового характеру, здійснюється їх класифікація, критика та оцінка. На жаль, у рецензованій дисертації такий підрозділ відсутній.

2. Погоджуючись, в основному, із запропонованими авторкою хронологічними межами дослідження, вважаю, тим не менш, що було б дуже цікаво «зазирнути» у середину й початок другої половини XVІІ століття, коли український народ здобув історичний шанс для творення власної національної держави. У цей період і проявляли себе у конкретній обстановці різні форми представницької і прямої демократії. Дисертаційна робота при такому підході набула б більш завершеного характеру.

3. Наступне зауваження (воно теж є більшою мірою побажанням) полягає в тому, щоб в історико-правових розвідках проблем державотворення приділяти увагу не тільки дослідженню форми, процесу інституціоналізації публічного представництва, а виділяти й діяльнісний аспект, функціонування державних інститутів. Такий підхід вважаю дуже перспективним, таким, що дасть можливість, врешті, вести мову про **ефективність державотворення.**

4. Робота могла б ще більше виграти від розширення історичного фону, більш предметного порівняння процесів, які стали предметом

дослідження в роботі, з тими, що відбувалися в інших країнах тогочасної Європи.

Висновок про відповідність дисертації вимогам
МОН України

Утім, зазначені зауваження, які переважно є рекомендаціями для подальшого наукового пошуку дисертантки, не позначаються на загальній позитивній оцінці роботи, яка носить самостійний і творчий характер.

Дисертацію виконано на високому науковому рівні. Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України.

Таким чином, дисертація Цушко С.Є. «Інституціоналізація публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX – середина XVII ст.): історико-правове дослідження» є цільною, завершеною працею, мету дослідження досягнуто, а завдання виконані повністю.

Робота відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567 (зі змінами і доповненнями), а її авторка – Цушко Світлана Єфремівна - заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Головний науковий співробітник

Інституту законодавства Верховної Ради України

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

член-кореспондент НАПрН України

О.Н. Ярмиш

